

горизонт прогноза, а в других возможности невелики. Это означает, необходимость перехода от вероятностного к детерминировано-вероятностному описанию многих опасных явлений.

Основой математических моделей для управления риском будет положена данная парадигма.

Источники и литература:

1. Бек У. Общество риска : На пути к другому модерну / У. Бек // THESIS. – М. : Прогресс-Традиция, 1994. – № 5. – С. 7-12.
2. Луман Н. Понятие риска / Н. Луман // THESIS. – М. : Прогресс-Традиция, 1994. – № 5. – С. 2.
3. Ларичев О. И. Анализ риска и проблемы безопасности / О. И. Ларичев, А. И. Мечитов, С. Б. Ребис. – М. : ВНИИ системных исследований, 1990. – 115 с.
4. Малинецкий Г. Г. Катастрофы и бедствия глазами нелинейной динамики / Г. Г. Малинецкий, А. Б. Потапов // Знание – сила. – М., 1995. – № 3. – С. 27-34.
5. Моисеев Н. Н. Математика ставит эксперимент / Н. Н. Моисеев. – М. : Наука, 1978. – 224 с.
6. Найт Ф. Понятие риска и неопределенности / Ф. Найт // THESIS. – М. : Прогресс-Традиция, 1994. – № 5. – С. 64.
7. Петров А. А. Опыт математического моделирования развивающейся экономики / А. А. Петров, И. Г. Поспелов. – М. : Атомиздат, 1996. – 87 с.
8. Фон Нейман Дж. Теория игр и экономическое поведение / Дж. Фон Нейман. – М. : Наука, 1970. – 213 с.
9. Шойгу С. К. Катастрофы и государство / С. К. Шойгу, Ю. Л. Воробьев, В. А. Владимиров. – М. : Энергоатомиздат, 1997. – 160 с.
10. Шустер Г. Детерминированный хаос. Введение. / Г. Шустер. – М. : Мир, 1988. – 240 с.
11. Эйген М. Гиперцикл. Принципы самоорганизации макромолекул / М. Эйген, П. Шустер. – М. : Мир, 1982. – 304 с.

Руденко В.В.

УДК 101.1

МЕНТАЛЬНІСТЬ ЯК ОСНОВА НЕОПАТРИМОНІАЛЬНИХ ВІДНОСИН В СУЧАСНОМУ УКРАЇНСЬКОМУ СУСПІЛЬСТВІ

Святкування 20-річчя української незалежності, декларація політиками досягнень в усіх сферах життя суспільства, з одного боку, та незадоволення народу (за даними соціологічних опитувань), з іншого, актуалізують аналіз сутності сьогоденних відносин в суспільстві, побудованих на руїнах імперії, на тлі дійсно демократичних перетворень в країнах Балії та тоталітарно-авторитарному фоні середньоазійських та закавказьких (крім Грузії) новоутворень.

Відносини, які склались в українському суспільстві, мають своєрідний характер: містять як залишки феодалізму, так і риси авторитаризму із зовнішніми атрибутами демократії. Таку форму організації взаємин можна визначити як «неопатримоніалізм», в якій стосунки патримоніального типу співіснують з політико-адміністративною системою, що формально ґрунтується на раціонально-легальних засадах [1]. Тобто, іншими словами, офіційні особи, що займають позиції в бюрократичних організаціях, мають формально встановлені повноваження, однак здійснення цих повноважень відбувається, наприклад, не у вигляді державної служби, а скоріше як реалізація приватної власності.

Не дивлячись на досвід суспільств розвинених країн світу, на зростаючу інформатизацію громадян, неопатримоніальні відносини в пострадянських країнах, зокрема в Україні, є досить стійкими, що актуалізує дослідження основ їх функціонування.

Сьогодні існує багато наукових праць, присвячених дослідженню патримоніалізму, неопатримоніалізму, а також різним феноменам свідомості і проявам підсвідомого, які впливають на тип суспільних відносин. Стосовно патримоніалізму, то відомою є праця М. Вебера «Господарство і суспільство» [2]. Цікавими для нашого дослідження є праці, в яких патримоніальні практики в пострадянському розвитку розглядаються як рудименти досучасних відносин напівтрадиційного типу, що пов'язані із продовженням фундаментальної історико-культурної традиції «влади-власності» (М. Афанасьєв, Т. Грем, Д. Дженсен, М. Ільїн, А. Лінч, В. Межуєв, Ю. Пивоваров, В. Томпсон, С. Хедлунд, О. Хлопін, Л. Шевцова). Фундаментальним дослідженням пострадянських неопатримоніальних режимів є праця професора О. Фісуна [3], в якій автор аналізує їх генезис, типологію і трансформації.

Наукові розвідки щодо ментальності є досить різноплановими і здійснюються в рамках різних наук (психології, політології, філософії, культурології тощо). Аналіз останніх публікацій свідчить про те, що багато авторів у своїх дослідженнях розкривають сутність феномену «ментальність» крізь призму таких понять, як національна ментальність, національний характер, «душа народу» [4] тощо. Свої праці присвятили українські дослідники: В. Антонович, Д. Чижевський, М. Грушевський, О. Кульчицький, Ф. Вовк, намагаючись виявити основні риси, які характеризують українську ментальність та знайти засоби для її аналізу. Питання екзистенційно-індивідуалістичних рис ментальності українців досить широко досліджується у працях сучасних українських дослідників: В. Андрущенко, А. Бичко, Т. Воропаєвої, І. Грабовської, С. Денисюк, Ф. Кирилюка, П. Кононенка, С. Кримського, М. Михальченка та ін..

Попри наявність значної кількості наукових праць з даної проблематики, дослідження ментальності українців в якості підґрунтя існування і стійкості неопатримоніальних відносин практично відсутні. Виходячи із теоретико-практичної актуальності теми статті, метою є аналіз ментальності в якості основи неопатримоніальних відносин в сучасному українському суспільстві.

Аналізуючи відносини і ситуацію, що склалися в українському суспільстві, звернемося до вдалого висловлювання кінорежисера Р. Балаяна: «Україна свободу не відвоювала, її подарували. Вільновідпущений раб ще довго залишається рабом за духом. Але трапився Майдан. Не революція, але великий енергетичний вибух, що багато чого змінив у національній самосвідомості. Майдан був прекрасний, він руйнував старе і вселяв надії. Нажаль, уже через рік він тільки й робив, що руйнував себе. Порив зів'яз, не підтриманий серйозною системною роботою, в першу чергу, влади і суспільства в цілому. Залишилися тільки яскраві політичні ток-шоу на телебаченні, а вірніше спектакль, парад лицедіїв» [5].

Чому зберігаються такі відносини? Одні дослідники вважають, що винною є політична еліта, інші – звертають увагу на ментальність та покірність українців, треті – на фатальний збіг обставин. І все ж такі держава Україна «відбулася», але як ілюстрація міфу, всупереч будь-якому «здоровому» політекономічному сенсу. Звісно, не явивши світові себе оновлену, але й не вимерши остаточно від воєн, голодоморів, диктатур та демократії [6].

Розглядаючи ментальність, як основу неопатримоніальних відносин, зазначимо, що під цим терміном ми розуміємо одну з визначальних характеристик сучасного мислення, що пояснює особливості аксіологічного сприйняття українців. Ментальність – це досить широкий спосіб самовиявлення суспільства через етнокультурні тенденції розвитку, що ґрунтується на поєднанні раціональних та ірраціональних ознак, цим самим, знаходячи між ними закономірну узгодженість.

Термін «mentalite» зародився у Франції, його започаткував і ввів у науковий обіг французький психолог Л. Леві-Брюль (1910 р. – «Ментальні функції у відсталих суспільствах» та 1922 р. – «Примітивна ментальність»). Хоча з цього приводу Е. Дюркгейм у праці «Елементарні форми релігійного життя», яка вийшла в світ у 1910 р., зазначає, що «ментальні стани суспільства є не що інше, як колективні уявлення» [7, с.226].

Крім цього, феномен ментальності з'являється як на колективному рівні через систему норм, цінностей, суспільні настрої, характер людських взаємин, так і на індивідуальному рівні – через специфічні способи сприйняття дійсності та характерні особливості способу мислення. На думку дослідників, у ментальності суспільне та індивідуальне зливаються разом і стають нерозрізненими. Вони представляють собою і суспільне явище, яке виступає як незалежна від окремих людей соціокультурна реальність, і явище особистісне, яке характеризує психіку окремої людини. Менталітет народу є одночасно й ментальністю його окремих представників. Про ментальність йдеться, коли мається на увазі, що представники певної спільноти, мають певну спільність у своїх світоглядах та у своїй поведінці, в яких можна виявити закономірності, пов'язані з цією спільністю їх світоглядних позицій та поведінкових засад [8, с.110].

Розглянемо окремі специфічні риси ментальності українців, які певним чином впливають на неопатримоніальні відносини. До, так би мовити, позитивних рис, як правило, відносять: кордоцентризм, емоційність, антеїзм, індивідуалізм, волелюбність. Так, «кордоцентризм» (від латин. «cordis» – «серце», «centrum» – «центркола»), як вважає О. Кульчицький, є поняттям, що означає мотивацію дії людини силою її емоційного почуття, образно кажучи, серця [9, с.8]. Щодо терміну «антеїзм», то він походить від імені давньогрецького героя Антея, який був нездоланний, доки тримався рідної землі. Традиційно українське населення майже повсякчас було селянським, хліборобським, тому то й земля асоціювалася з життям, вона давала впевненість у майбутньому. Українцям притаманне двоїсте поєднання природного і соціального.

Такі риси, як кордоцентризм і антеїзм сприяють стабілізації існуючого стану речей, а, відповідно, й існуючих неопатримоніальних відносин в суспільстві. Актуалізуючи ці риси ментальності, політики мають змогу маніпулювати громадянами, «грати» їхніми емоціями.

Також однією з домінуючих рис української ментальності, як і західноєвропейської, є індивідуалізм. Звичайно, вони є відмінні, як зазначає І. Старовойт, що в силу історичних обставин українці успадкували таку рису візантійської культури, як підпорядкування індивідуального колективу. Хоча інші дослідники, зокрема С. Кримський, з цим не погоджуються, вважаючи, що такий принцип не був засвоєний українцями, незважаючи на те, що на початку своєї історії Київська Русь і наслідувала культуру Візантії. На нашу думку, поступово все ж таки сформувався образ українського господаря, у свідомості якого домінували риси індивідуалізму. Справжній господар завжди мав авторитет серед громади і був прикладом донаслідування.

Однак в певних колах науковців панує думка, що індивідуалізм є самопротиставленням особи суспільним інтересам, прагненням «досягти найвищих вершин особисто, не терплячи нічого і нікого поруч себе. Таким чином, український індивідуалізм перетворюється на високої напруги егоцентризм» [10]. Варто відмітити, що досить часто власні інтереси пересічний українець ставить вище за блага спільноти, що сприяє утворенню, наприклад, клієнтельно-патронажних мереж, які виступають елементами неопатримоніальних відносин і є системою особистих зв'язків, що базується на регіональній, сімейно-родовій чи етнічній спільноті, а також на спільності ділових і політичних інтересів.

Звичайно, поряд з позитивними рисами ментальності (які іноді відіграють негативну роль в суспільних відносинах), нагадаємо й такі, що заважають демократизації відносин і, які сформувалися під впливом політичного режиму радянського періоду: безвідповідальність, безініціативність, байдужість до суспільних справ тощо. Залишаючись неактивними учасниками суспільно-політичних процесів, громадяни тим самим закріплюють існуючий неопатримоніалізм. Свою незадоволеність проявляють у вузькому колі осіб, що не перетворюється в масові рухи.

Іншими словами, ментальність виступає основою суспільних відносин і суттєво відрізняється у представників різних етносів. Як же змінити неопатримоніальні відносини, враховуючи, що менталітет

піддається трансформації дуже повільно. Навіть серед слов'янських держав існує відмінність у виборі курсу розвитку та методів управління державою. Так, за словами Б. Немцова, українці і росіяни «вибрали абсолютно різні стратегії розвитку. В. Путін поставив на корупційно-візантійську модель: авторитаризм, монополія, кримінал, а Україні ближчим виявився вектор демократичний, хоча і рухається вона в цьому напрямку з гігантськими проблемами, зі скандалами, крадіжками тощо. В принципі її шлях на Захід нагадує з вибоїнами, розбиту і залиту весняним бездоріжжям дорогу – це не хайвей, по якому організовано і регулярно пролітають автомобілі» [11].

Можна констатувати, що на протязі двох десятиліть в Україні склався неопатримоніальний режим, де сила чиновництва набагато впливовіша за органи народного представництва. Більше того, владні виконавчі структури, суди, прокуратура, міліція, інші силові органи в повній мірі використовуються в політичних цілях лідерами країни протягом всіх років незалежності [12]. Українці таку ситуацію сприймають досить терпимо в силу особливостей менталітету і це дає змогу поглиблювати такі відносини, які можна охарактеризувати словами генералісімуса Франко: «Друзям – все, ворогам – закон» [13].

Тут варто знову повернутись до неопатримоніального принципу: клієнт–патрон, що є основою сучасної кадрової політики розподілу ресурсів як в Україні, так і в Росії, та в інших країнах неопатримоніального типу. В таких державах склалась чітка вертикаль, коли призначаються повноправні представники владної еліти в кожному регіоні, чий повноваження не оговорені ні в конституції, ні в законах про представницьку владу, але є повноправними господарями округів і визначають кадрову, економічну і політичну волю лише в угоду певних осіб.

Патронами виступають, як правило, «свої люди» (родичі, куми і земляки нової-старої номенклатури), яким, щоб обійняти високі посади, немає жодної потреби обтяжувати себе освітою, вихованням і практичним досвідом» [14]. Більше того, все більшу роль в безпосередньому управлінні та розподілі ресурсів починають відігравати члени сім'ї. Доступ до політичної влади означає доступ до економічних ресурсів, розподілу «ласих шматків» економіки, перерозподілу вже поділеної власності. Населення через свій індивідуалізм, терплячість, рівень культури і свідомості та певний занепад цінностей толерантно ставиться до таких дій владної еліти, до несправедливого розподілу матеріальних благ, до неопатримоніальних «умов гри».

Так, «сім'язавжди була головною опорою багатьох «бананових» правителів. Ситуація в Україні дуже схожа на єгипетську, де головним казначеєм президентської сім'ї вважався син президента Мубарака Гамаль. «Бананові»режими відрізняються тим, що уповноважені правителем люди одержують право розпоряджатися життям простих громадян на свій розсуд» [15].

Менталітет українців суттєво відрізняється за регіонами, що обумовлено історичними і культурологічними умовами. Так само і принцип «васал-патрон» має особливий регіональний характер. Наприклад, в АР Крим, де «система, побудована В. Джарти працювала ефективно. З одним «але»: вона була абсолютно архаїчною, феодальною за свою суттю. Одержавши від короля-президента в управління півострів, Джарти діяв, як класичний князь, – завів свою дружину, покоровив непокірних вогнем та мечем. Призначення на всі посади в Україні здійснюються за принципом феодальної кланової вірності. Кожен чиновник повинен бути ефективним, насамперед, не для держави, а для клану, що його призначив» [16].

Виходячи з наведених прикладів, постає питання: який режим ефективніший в кризових ситуаціях, в умовах перехідного періоду? Одні фахівці вважають, що порушення демократичних прав і свобод неприпустимі. Інші – звертають увагу на результативність силових реформ Атаюрка, Бальцеровича, Саакашвілі. Дійсно, чому демократичний режим Греції, Ісландії, Іспанії на порозі краху, а тоталітарний Китай процвітає?

То які ж чинники підтримують неопатримоніальні відносини в Україні? На наш погляд, відповідь знаходиться в глибокому ментальному корінні і досвіді радянського минулого. Так, певна інерційність, навіть страх населення підтримують такі стосунки. Однак єдність команди владної еліти, політична воля повинні допомогти вивести країну з кризи. Інакше, будь-які реформи в українських реаліях стають псевдореформами і лише дратують суспільство. «Вже в найближчій перспективі Україна повинна порвати з минулим. Але ці дії повинні супроводжуватись підтримкою і тих, хто має переваги від сьогодення, і тих, хто відчуває ностальгію за минулим» [17].

Ми погоджуємось із думкою О. Квасневського, який зазначав, що «процес побудови демократії, створення держави, де править закон, довгий і складний, включає в себе не лише створення інститутів і законів, але вимагає змін в ментальності громадян, створення культури верховенства права і демократії, які являються основоположними принципами існування громадянського суспільства» [17].

Отже, ментальність українців виступає основою для формування і утвердження неопатримоніальних відносин. Такі риси, як індивідуалізм, емоційність, інертність і певна байдужість до суспільних процесів, сприяють стабілізації такого елемента неопатримоніальних відносин, як клієнтельно-патронажна мережа, що гальмує демократизацію режиму в суспільстві. Ментальність народу не є сталою, вона трансформується через інформатизацію суспільства, зміни економічних, політичних, культурологічних умов життя. Тому неопатримоніальні відносини будуть поступово набувати нових рис і змінюватись в напрямку демократизації.

Зазначена тема через свою багатоаспектність потребує подальших наукових розвідок, особливо в напрямку дослідження феноменів свідомості і підсвідомого, як чинників формування сучасних гібридних політичних режимів.

Джерела та література:

1. Clapham C. Third World Politics / C. Clapham. – Madison : University Press, 1985. – 456 p.
2. Вебер М. Хозяйство и общество / М. Вебер; под науч. ред. Л. Г. Ионина; [пер. с нем.]. – М. : Изд-во ГУ ВШЭ, 2010. – 267 с.
3. Фисун А. А. Демократия, неопатримониализм и глобальные трансформации : монография / А. А. Фисун; Регион. ф-л Нац. ин-та страт. иссл. в г. Харькове. – Харьков : Константа, 2006. – 352 с.
4. Воропаева Т. С. Українці та росіяни в контексті ментальних ідентифікаційних характеристик : [Електронний ресурс] / Т. С. Воропаева // Вісник КНУ ім. Т. Шевченка. – 2010. – № 12 (199), т. 2, ч. 1. – Режим доступу : http://www.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/Vlush/Sots/2010_12_2/15.pdf.
5. Балаян Р. Польоти в клітці / Р. Балаян // Дзеркало тижня. – 2010. – № 20. – С. 7.
6. Покальчук О. Криза віри в інших / О. Покальчук // Дзеркало тижня. – 2011. – № 33. – С. 15.
7. Дюркгейм Э. Элементарные формы религиозной жизни / Э. Дюркгейм. – М., 1996. – 471 с.
8. Проблеми теорії ментальності / М. В. Попович, І. В. Кисляковська, Н. Б. Вяткіна та ін. – К. : Наукова думка, 2006. – 403 с.
9. Гнатюк Я. С. Український кордоцентризм у конфлікті міфологій та інтерпретацій : монографія / Я. С. Гнатюк. – Івано-Франківськ : Симфонія форте, 2010. – 184 с.
10. Дичковська Г. Проблеми державотворення : український індивідуалізм / Г. Дичковська // Людина і політика. – 2002. – № 2. – С. 73-81.
11. Немцов Б. Передмова до книги «Высота одиночества» / Б. Немцов // Бульвар Гордона. – 2010. – № 20. – С. 4.
12. Трегубов В. Симптом Абсурдиану / В. Трегубов // Дзеркало тижня. – 2011. – С. 4.
13. Власенко С. Реформа імені Льоліка / С. Власенко // Фокус. – 2010. – № 29. – С. 9.
14. Соболев Ю. Пострадянська Україна / Ю. Соболев // Дзеркало тижня. – 2011. – № 28. – С. 15.
15. Висоцький С. Бананізація всієї країни / С. Висоцький, В. Денисенко // Фокус. – 2011. – № 35. – С. 13.
16. Висоцький С. Яким він хлопцем був / С. Висоцький // Фокус. – 2011. – № 34. – С. 16.
17. Соломко І. Констатація імітації / І. Соломко // Кореспондент. – 2011. – № 36. – С. 21.

Таха Али Мохамед**УДК 001.8:291.14(477)****ИССЛЕДОВАНИЕ МЕЖКОНФЕССИОНАЛЬНЫХ ОТНОШЕНИЙ
В УКРАИНЕ И КРЫМУ**

Создание независимого государства в Украине в 1991 году фактически означало начало качественно нового этапа в отечественных исторических исследованиях. Отсутствие запретных тем для изучения, доступ в архивы, научный плюрализм, знакомство с западной методологией и историографией способствовали появлению многих работ, посвященных курсу ВКП(б) в Украине и Крыму, курсу коренизации в системе образования. Это монография и публикации Г.Г.Ефименко [6].

В Украине бы защищен ряд кандидатских диссертаций, авторы которых исследовали оложение и культурно-образовательную политику в отношении национальных меньшинств. Это диссертационные исследования Л.Д. Наседкиной, А.В. Черкасского [7;8]. Эти исследования очень важны, так как Автономная Республика Крым является многонациональным регионом Украины и в Крым происходит возвращение депортированных народов: крымских татар, болгар, греков, армян, немцев. Это процесс фактически является последствием сталинской национальной политики и наследием тоталитарного режима.

Анализ исследований и публикаций. При рассмотрении проблем толерантности в области религии ключевое значение приобретает понятие межконфессионального диалога, рассматриваемого в качестве наиболее адекватной формы отношений между приверженцами различных религий, служащих достижению согласия между ними. Межконфессиональный диалог может рассматриваться как в узком, так и в широком смысле. В узком смысле под таким диалогом понимается взаимодействие двух религиозных систем на доктринальном уровне, требующее сознательной установки, концептуальной разработки и институционального оформления. В то же время сами религии, даже если они возникли как вселенские и универсальные (христианство, ислам, буддизм), в процессе своего исторического развития неизбежно должны были отождествлять себя с культурным и социальным опытом разных народов. Тем самым они становились стержнями формирования устойчивых культурно-исторических общностей, существующих в определенных пространственно-временных координатах – локальных цивилизациях.

История многообразных связей между ними, включающая как периоды острой конфронтации, так и этапы взаимной солидарности, может быть названа межконфессиональным (точнее, культурно-конфессиональным) диалогом в его широком понимании [2, с. 101-103].

Ситуация строительства в Украине гражданского общества обусловила на индивидуальном и социальном уровне рост осознания как отдельными людьми, так и социальными группами своего места в окружающем мире, прежде всего в системе социально-экономических, этнических, культурных и межконфессиональных отношений. Крым как регион Украины имеет сложный этнический и религиозный состав. Объективно сложилось так, что Крымский полуостров на протяжении многих веков был, есть и остается многонациональным регионом, в котором компактно проживают несколько этносов, самыми многочисленными из которых являются русские (58,5%), украинцы (24,4%) и крымские татары (12,1%).